

Araştırma Makalesi - Research Article

Bazı Yönleriyle Tasavvufî Düşüncede Şeyh-Mürîd İlişkisi Some Aspects of the Sheikh-Murid Relationship in Sūfî Thought

Eyüp İNCE^{1*}

Geliş / Received: 30/09/2022

Revize / Revised: 12/12/2022

Kabul / Accepted: 15/12/2022

ÖZ

Tasavvuf; İslâm dininin inanç, ibadet ve ahlak temellerine dayanarak nefsi tezkiye etme, güzel ahlak sahibi olarak dini yaşama ve ruhun kemale ermesi için caba göstererek Allah'a vâsıl olma düşüncesidir. Bu anlamda tasavvuf manevî bir ahlak eğimini ifade etmektedir. Seyr-ü sülûk metodu, bu ahlak eğitiminin verilmesi noktasında önemli bir vasıta rolünü üstlenmektedir. Seyr ve sülûk birbirinden ayrı düşünülemeyen iki kavramlardır. Seyr, bütün kötü vasıflardan ve benlikten arınarak ilme, ahlaka ve Allah'a doğru yürümektir. Sülûk, Allah'a vâsıl olmaya vesile olan manevî bir yoldur. Mürîd bu yola talip olan yolcu, şeyh ise bu yolda mürîdin gözetmenliğini yapan tecrübeli kimsedir. Şeyh, yolun başından sonuna kadar mürîdine eşlik ederek bu husustaki temel ilke ve esasları hem teorik hem pratik olarak göstermektedir. Mürîd ise şeyhin göstermiş olduğu kural ve kaideleri eksiksiz bir şekilde yerine getirmekle sorumludur. Bu nedenle tasavvufî eserlerde şeyh ve mürîdin tanımı, mahiyeti detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Ayrıca şeyh ve mürîdde bulunması gereken vasıflar ayrıntılı bir şekilde zikredilmiştir. Böylelikle hakiki manada yerine getirilmesi gereken şeyh-mürîd ilişkisinin esasları belirlenmiştir. Tasavvuf ilminin sözlü ve fiili unsurlarını içinde barındıran şeyh, en çok tenkit edilen kavramlardan birini oluşturmaktadır. Aynı şekilde mürîd, birçok eleştirinin yöneltildiği kavramlardandır. Bu nedenle makalede özellikle şeyh ve mürîdin tanımı, şeyh ve mürîdde bulunması gereken vasıflar, şeyh-mürîd ilişkisi, şeyh-mürîd ilişkisinin gerekliliği ve şeyhe bağlanmanın hükmü gibi konular ele alınacaktır. Böylelikle tasavvufun çok hassas temeller üzerine kurduğu şeyh-mürîd ilişkisinin hakikat yönüne bir nebze olsun ışık tutulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler- Tasavvuf, Ahlak, Seyr-ü Sülûk, Şeyh, Mürîd.

ABSTRACT

Sūfism is the idea of purifying the soul through the faith, worship, and moral foundations of Islam, along with leading a religious life honoured with good morals and reaching Allah through the efforts to ensure the perfection of the soul. In this sense, Sūfism implies a spiritual moral inclination. The method of sayr al-sulūk plays a critical role in offering this moral education. Sayr and sulūk are two intertwined notions that cannot be considered independent of each other. Sayr means to walk towards knowledge, morality, and Allah by getting rid of all bad qualities and the self. Sulūk is a spiritual way to reach Allah. The murid is the passenger who pursues this path, and the sheikh is an experienced person who supervises the murid during his/her journey. Accompanying his murid from the beginning to the end of the path, the sheikh theoretically and practically reveals the fundamental principles. The murid, on the other hand, is responsible for fully abiding by these rules and principles imposed by the sheikh. Therefore, this study addresses the definition and nature of the notions of sheikh and murid in sūfî works. Furthermore, it also elaborates on the essential qualifications that a sheikh and

^{1*} Sorumlu yazar iletişim: eyup.ince43@gmail.com (<https://orcid.org/0000-0001-6194-2980>)

Temel İslam Bilimleri Tasavvuf Anabilim Dalı, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Eskişehir

murid should possess. Thus, it puts forward the principles of the sheikh-murid relationship, which must be established in a genuine way. Embodying the verbal and de facto components of Sūfism, the notion of sheikh is one of the most seriously criticized issues. Likewise, murid is one of the concepts against which many criticisms are voiced. Therefore, this study discusses various related issues, particularly the definitions of sheikh and murid, the properties that they should have, the sheikh-murid relationship, the necessity of such a relationship, and the ruling of being a follower of the sheikh. In short, it sheds some light on the essence of the sheikh-murid relationship built by Sūfism on very delicate foundations.

Keywords- *Sūfism, Morality, Sayr al-Sulūk, Sheikh, Murid*

I. GİRİŞ

Allah, insanoğlunu dünya hayatına imtihan için göndermiştir. Bu imtihan sebebiyle sınavın muhtevasını bildirmek ve hatırlatmak için sık sık rehberler göndermiştir. Allah ile insan arasında hem rehberlik hem elçilik yapanlar peygamberlerdir. Bu görevi son olarak Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed üstlenmiştir. Elçilik görevi Hz. Muhammed ile son bulmuştur fakat rehberlik görevi devam etmektedir. Özellikle Allah'a vâsıl olma noktasında Allah ile insan arasındaki Kur'ân ve sünnet merkezli bağı âlimler, sâlihler, veliler ve mürşidler kurmaktadır. Onların bu noktadaki görevi Allah'a ulaşma ve bu yoldan sapmama noktasında insanlara rehberlik etmektir.

Dinin aslı unsurları denilen helaller ve haramlar bellidir. Helal ve haram hassasiyetini muhafaza eden bir Müslüman, hedeflediği noktaya elbette ulaşabilir yani cenneti kazanabilir. Fakat söz konusu hedefini daha yükseklerle taşıyıp bu yoldaki yolculuğunu tasavvufi anlamda yapmak isteyenler farklı bir metot izlemesi gerekir. Bunun için öncelikle Allah'a vâsıl olma yolunda kendisine bir rehber bulması, daha sonrasında bu yolu onunla yürütmesi icap eder. Dolayısıyla tasavvufi anlamdaki seyr-ü sülûk kendimizin icat ettiği yöntemlerle veya başta tasavvuf olmak üzere çok farklı alanlardaki kitapları okuyarak kat edebileceğimiz bir yol değildir (Kara. 2011: 171).

Yollar genel ve özel olarak kısımlara ayrıldığı gibi bazıları doğru ve net, bazıları sapa ve çıkmazdır. Çıkmaz yola girenler diledikleri yere ulaşamazlar, sapa yola girenler istedikleri yere ulaşmakta gecikirler, doğru yol ise kurtuluş yoludur. Fakat bu yolu keşfedip Allah'ın murad ettiği yere varabilmek için çoğu zaman rehber ihtiyacı duyulmaktadır. İşte bu görevi tasavvuf ilminde şeyh veya mürşid üstlenmektedir.

Tasavvuf bir ilim olmasından daha ziyade irfan, marifet ve hikmet yoludur. Bu nedenle Cibril hadisinde İman ve İslâm'dan sonra geçen ihsan kavramıyla tasavvuf ilmine işaret edildiği bildirmektedir. (Buhârî. 1993:27; Sübkî. 2008:103-117). Tasavvufun amacı ise iyi bir insan, salih bir kul yetiştirebilmektir. Ayrıca kemal sahibi bireylerin yetişmesine öncülük etmektir. Bu sebeple tasavvuf yoluna girebilmek için çok âlim bir insan olmak şart değildir. Bilhassa abdest alıp namaz kılmayı, dinin zaruri kıldığı esas ve hükümleri bilmek yeterlidir. Diğer bir husus ise tasavvufi yolun temel şartı ahlak ve kemal sahibi olmaktır. Daha sonrasında bu yolukemal sahibi, faziletli, arif bir mürşidin veya şeyhin önderliğinde yürümektir (Uludağ. 2010: 68).

Tasavvufi eserlerde özellikle ilk mutasavvıfların sâlik, tâlip, ârif, fakir, zâhit, muhib, sâlih, müttakî ve âbid gibi isimlerle zikredildiğini, mürid ve şeyh kavramlarının ise çok fazla kullanılmadığını ifade edebiliriz. Fakat daha sonra tarikatların çoğalarak yaygınlaşması ve tekke müesseselerinin önem kazanması şeyh-mürîd ilişkisini artırdığı gibi bu kavramların daha çok yaygınlaşmasına da zemin hazırlamıştır. Ayrıca bu durum şeyhin mürid üzerindeki hâkimiyetini, gözetimini, müridin de şeyhe olan bağlılığını artırmıştır (Mürîd, 2006: 48).

Araştırmamızın temel kavramları çerçevesinde öncelikle şeyh ve müridin tanımlarını zikredip daha sonra tasavvuftaki şeyh-mürîd ilişkisinin gerekliliğini, şeyhe bağlanmanın hükmünü, şeyh ve müridde bulunması gereken vasıfları ele alacağız.

II. ŞEYHİN TANIMI VE MAHİYETİ

Şeyh, sözlükte reis, ihtiyar, yaşlı adam, lider, önder, yönetici, devlet adamı, kabile ve kabile başkanı gibi manalara gelmektedir. Ayrıca sözlükte elli yaş üstü yaşlı kimse olarak ifade edilmektedir. Şeyh kelimesinin çoğulu şüyüh, eşyâh, meşâyihdir (Manzur, ty.: 2373; Cürçânî, 1997: 135). Halk arasında şeyh kavramı ilmi, irfanı ve tecrübesi çok manasında da kullanılmaktadır (İsfahânî, 1990: 356). Şeyh tasavvuf literatüründe şeriat, tarikat ve hakikat ilimlerini tahsil edip bu alanlarda söz sahibi olan kimsedir. Ayrıca bir şeyhe bağlanıp seyr-ü sülûkunu tamamlayan kimselere denir. Bu makama erişen kimselere ise şeyhü'l-ârifin denir. Bu makamdaki şeyh,

başkalarını irşad ettiği gibi nefsin kötülüklerinden, hastalıklarından muhafaza etmektedir. Aynı zamanda nefsin hile ve tuzaklarını bilip bunlara çözüm üreterek başkalarının hidayetine vesile olmaktadır (Kâşânî, 2012: 154).

Bazı tarikatlarda veya bölgelerde şeyh karşılığı olarak farklı kavramlar kullanılmaktadır. Örneğin Nakşibendiyye tarikatında şeyh karşılığı olarak “hâce” (çoğulu hâcegân) kavramı tercih edilmektedir. Aynı şekilde Yeseviyye tarikatında şeyh yerine “ata” kelimesi kullanılmaktadır. Türkistan’da ve İdil havzası Türkler’inde ise şeyhlere “îşân” denilmektedir. Anadoludaki bazı tarikat mensuplarında da şeyhler “baba” olarak ifade edilmektedir (Suhreverdi, 2010: 285, 525-533; Uludağ, 2012: 335; Gündüzöz-Kızıler, 2021: 189). Tasavvufta şeyh, mürid ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Müridlerini terbiye ve tezkiye eden mürid çoğu yönüyle bugünkü öğretmen fonksiyonunu icra etmektedir. Müridler, müridlerin kalplerine Allah’ın muhabbetini nakşetmeye çalışmaktadır. Bu açıdan şeyhin, şeriat, tarikat ve marifet bilgisine sahip olması gerekir. Ayrıca fena makamına vâsıl olmuş, övülen bir ahlak sahibi olması icap eder. En önemlisi kâmil insan mertebesine ulaşmış olması gerekir ki kâmil insan yetiştiresin (Cebecioğlu, 2017: 322).

Üç çeşit şeyh bulunmaktadır. Birincisi bilgi bakımından şeyh olanlar, bunlar İslâm âlimleridir. İkincisi ibadet ve kulluk yönüyle şeyh olanlar, bunlar tekke ve tarikatlardaki şeyhlerdir. Üçüncüsü ise mevki ve makam açısından şeyh olanlardır. Bu anlamda şeyh kavramı özellikle Araplar arasındaki kabile reisleri için kullanılmaktadır (Enginli, 2006: 975). Tekke veya tarikatlardaki şeyhler, medreselerdeki müderrislere benzemektedir. Fakat icra etmiş oldukları görev itibarıyla farklılık arz etmektedir. Zira medreselerdeki müderrisler öğrencilere özellikle şer-î ilimleri okutmaktadır, şeyhler ise kendilerine bağlanan sâliklere istidat ve yeteneklerine göre manevî olgunluğa ulaştırmak amacıyla rehberlik etmektedir. Aynı zamanda müridlerin kalbine şeriat bilgisini ve Allah’ın muhabbetini yerleştirmeye çalışmaktadır. Diğer bir ifadeyle müderrislerin icra etmiş oldukları görev nazarı ve kavli, şeyhlerin ise amelî ve tatbikîdir (Özköse, 2012: 330).

Mutasavvıf Ebû Nasr es-Serrâc (öl. 378/988), tasavvufî açıdan şeyhi üç kısma ayırmaktadır. Birincisi talim şeyhi; tasavvufî konularda bilgi veren öğretmen konumundadır. İkincisi sohbet şeyhi; sohbetine herkesin katılıp sözlerini dinlediği hal ve hareketleriyle örnek olan kimsedir. Üçüncüsü tarikat şeyhi; mürid veya müntesiplerini bir annenin yavrusunu eğittiği gibi yetiştirmeye çalışan şeyhe denir. Tarikat şeyhine terbiye, irşad veya teslik şeyhi de denilmektedir. Diğer bir tasnife göre şeyh; hâl, kâl, yol veya yal olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Hâl şeyhi hakiki manada tarikat veya tasavvufu yaşayan ve yaşatan kimsedir. Kâl şeyhi tasavvufî hayatı sözleriyle, sohbetleriyle anlatmaktadır bu nedenle kâl ehlinden sayılmaktadır. Yol veya yal şeyhi ise menfaatçi şeyhtir; mensuplarını bazı çıkar ve menfaatleri uğruna çevresinde tutarak onları din adına kandırmaktadır (Serrâc, 1996: 477). Dolayısıyla her iki tasnife göre aranıp istifade edilmesi gereken şeyhin, hakiki manadaki mürid-i kâmil olduğu anlaşılmaktadır.

Şeyhin biri beşer, diğeri ruhanî olmak üzere iki sureti bulunmaktadır. Beşeri suret gözle görüp elle dokunduğumuz surettir. Ruhanî suret ise gözle görüp elle dokunamadığımız surettir. Ruhanî suret her daim mürid ile beraberdir (Enginli, 2006: 732). Şeyhin hem beşerî hem ruhanî sureti mürid üzerinde olumlu etki bırakmaktadır. Beşerî sureti, müridin dinî özellikle tasavvufî ritüellerini eksiksiz yerini getirme noktasında önemli etkisi bulunmaktadır. Ruhanî sureti ise müridin çıkmış olduğu seyr-ü sülûk yolunda manevî yoldaş olmaktadır.

Tasavvufta çoğu zaman mürid-i kâmil, şeyh kavramıyla eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Mürid-i kâmil üstlenmiş olduğu görev itibarıyla doktora benzemektedir. Doktor nasıl ki kendisine başvuran hastaya hastalığına ve vücudunun kuvvetine göre tedavi uyguluyorsa, mürid-i kâmil de kendisine intisap etmek isteyen kimselere aynı şekilde teşhis ve tedavi uygulamaktadır. Düşmanla savaşan askerin stratejisi komutan tarafından belirlendiği gibi, nefis ile savaşan müridin mücadele ve mücahede metodu mürid-i kâmil tarafından tespit edilmektedir (Özköse, 2012: 330-331). Nitekim tasavvuf ilmine göre Hakk’a vuslat ve Hakk’ın rızasına ermek ancak bir mürid-i kâmile gönül vermekle olmaktadır (Yılmaz, 2010: 183-185). Zira mürid-i kâmil, Hakk’a vuslat yolunda çıkılan seyr-ü sülûk yolunda müride manevî rehberlik yaparak onun muvaffakiyet elde etmesini sağlamaktadır.

A. Şeyhte Bulunması Gereken Vasıflar

Tasavvufî gelenekte şeyhte bulunması gereken temel özellikler ilk dönemlerden itibaren üzerinde önemle durulan bir mesele olmuştur. Bir müridde bulunması gereken vasıflar sahte ile gerçek müridin anlaşılması yönüyle önem arz etmektedir. Bu noktadaki en önemli kriterlerden birisi de Kur’ân ve sünnetin temel kaidelerini yerine getirme noktasındaki hassasiyettir. Ayrıca şer-î ölçülere son derece riayet edilmesidir. Tasavvuftaki icazet kurumunun işlevsel olduğu ve tekkelerin meşihat makamına bağlı bir şekilde görev yaptığı

zamanlarda bu işin en önemli kriteri icazet sahibi olmaktır. İcazet belgesine sahip olmakla birlikte şer-î kaidelere uymayan ve kendisine bağlanan kimseleri harama yönlendiren şeyhler tutuklanır ve böyle bir suç ispatlanan kimseler şeyhlik makamından uzaklaştırılarak atılırdı. Fakat günümüzde böyle kurum olmadığı için şeylik iddiasında bulunan kimsenin en azından haramlara bulaşma, farzları terk gibi zaafı olmaması gerekir. Şeyhlik müessesesi insanın ruh dünyasına ve kalp âlemine hitap ettiği için etkili ve faydalı olduğu kadar, son derece de suiistimale açıktır. Fakat bu ulvî kurum istismar edenler bazı kurallar çerçevesinde tespit edilebilir. Özellikle Kur'ân ve sünnetin esasları konusunda zafiyet ve kadınlarla olan münasebetinde şer-î kaideleri zorlayan mahremsiz görüşmeler yapmak bu husustaki önemli ipuçlarıdır (Serrâc, 1996:478).

Kâmil olan şeyhler mevki, makam ve ikbal düşkünü olmazlar. Dünyevî şeylere de rağbet etmezler. Her hal ve durumlarında mutedillik ve meşreplerinde kemal bulunur. Mâlâyânî işlerle asla vakitlerini harcamazlar. Sözleri hikmetlerle dolu olur. Her daim müntesiplerinin ahlakı için ve vuslat yolunda yol kat etmeleri için caba sarf ederler. Bu vasıfları taşıyan şeyhlerle karşılaşanlar, onların manevî ve hakiki hayatlarının varlığını ve tesirini kalplerinde hissederler. Hakiki şeyhlerde cehalet ve kerahet gibi uygun görülme-yen nahoş özellikler bulunmaz. Seyr-ü sülûke başlattıkları müridlerine karşı gösteriş, yalan ve dalkavukluk gibi davranışlarda kesinlikle bulunmazlar (Aynî, 1985: 92).

Kendisine şeyh denilen kimse her şeyden önce bir âlim derecesinde Kur'ân ve sünneti çok iyi bilmesi gerekir. Ebette ki her âlimin şeyh olması mümkün değildir. Şeyh olacak kişinin namaz, oruç ve zikir gibi nafile ibadetlerin yanı sıra az yeme, az uyuma, az konuşma ve halvet gibi riyâzet ve mücâhede ile nefsinin arındırması gerekir. Ayrıca kemal sıfatlarla donanmış, dünya ve makam sevgisinden arınmış, Allah ve Resulünün (Hz. Muhammed) ahlakıyla ahlaklanmış kimse olması bu hususta büyük önem arz etmektedir. (Özköse, 2012: 330). Diğer bir açıdan ümmî (okuma yazma bilmeyen) bir kimsenin de hâl sahibi olması şartıyla şeyh olabileceği bildirilmektedir. Bu hususta Tâhîrîzâde ismiyle tanınan Musa b. Tâhîr Tokâdî zikredilmektedir. Bu zâtın ümmî ancak hâl sahibi ve arif bir kimse olduğu belirtilmektedir. (Hulvî, 2013: 410; Karahan, 2016: 18). Tasavvuf ilminde ümmî bir kimsenin şeyh olmasıyla alakalı bu tarz örnekler bulunmaktadır. Ayrıca ümmî kimsenin şeyhliği özellikle ahlakî meziyetlere sahip olması şartıyla kabul edilmektedir. Fakat bu çok nadir kimselerde görülen ulvî bir makamdır. Şeyhlik makamı ilmî bir caba sarf edilmeden elde edildiği düşünülerek birçok kimse tarafından suistimal edilebilir. Bilhassa bu hususta daha dikkatli davranılması icap etmektedir. Nitekim ilmî bir donanımına sahip olmadığı halde şeylik iddiasında bulunan kimseler için Kur'ân ve sünnet çizgisinde ortaya konulan ahlak temel belirleyici faktör olarak kabul edilebilir.

Şeyh olan kimse dini konudaki hassas yaşantısıyla başkalarına örnek olmalıdır. Tasavvufî diğer bir ifadeyle manevî yaşam tecrübesiyle başkalarına yol göstermesi gerekir. Ayrıca müridin ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için cömert, müridin malına göz dikmemesi için tok gözlü olması zaruridir. Bunların yanı sıra şeyh; işaret ve davranışla öğüt verebildiği müddetçe kelama ihtiyaç duymayan, yumuşaklıkla eğitim mümkün iken katılığa veya sertliğe başvurmayan, emrettiği şeyi önce kendisi yerine getiren ve yasakladıklarından önce kendisi uzak duran kimse olması bu hususta önem arz etmektedir (Daye, 2013: 247-250, 283, 196-205; Suhreverdî, 2010: 525-533).

Dinini tasavvufî boyutta yaşamaya niyet eden kimse dikkat ve titizlikle araştırıp basiret gözüyle hakiki şeyhini bulmaya çalışmalıdır. Şeyhlik iddiasında bulunan kişiyi hiç araştırıp incelemeden kabullenmek uygun bir davranış değildir. Öncelikle onun her hal ve durumda Kur'ân ve sünnetin esaslarına riayet edip etmediğine bakmak gerekir. Daha sonra dinin şer-î hükümlerine aykırı bir söz sarf edip etmediğini tespit etmek gerekir. Bunların dışında şeyhin müntesiplerine veya yetiştirmiş olduğu müridlerine bakıp onları gözlemlenmek bu hususta önem arz etmektedir.

III. MÜRİDİN TANIMI VE MAHİYETİ

Mürîd, sözlükte irade eden, isteyen, dileyen, meyleden gibi anlamlara gelmektedir (Fîrûzâbâdî, 1998: 319). Arapçada istemek, arzu etmek, dilemek manasına gelen أراد fiilinden müştak olmuştur. Herhangi bir şeyi irade eden kimseye mürid denilmektedir (Manzûr, ty.: 4173). Tasavvufta ise mürid, nefsin istek ve arzularını reddedip Allah'ın rızasına yönelmeye irade eden kimse için kullanılmaktadır (Cürcânî, 2004: 16-17; Uludağ, 2012: 189). Sûfîlerin çoğu iradeyi, adetleri ve alışkanlıkları terk etmek şeklinde tanımlamışlardır. Onlara göre insanların ekseriyeti gafflet halindedir ve nefsin arzularına uymaktadır. İrade ise bu kötü alışkanlıkların terk edilmesidir. İradenin teorik yönü olduğu gibi pratik yönü de bulunmaktadır. Nefsin arzularından uzak durup gafflet halinin terk edilmesi, Allah'a vâsıl olmak için çıkılan yolun temel prensiplerinin yerine getirilmesi pratik halidir. Dolayısıyla kötü huyların tamamından sıyrılıp aklen ve kalben Allah'a yönelen kimseye mürid denir (Mürîd, 2006: 47).

Önemli mutasavvıflardan Hallâc-ı Mansûr (öl.309/922) müridi, başta Hakk'a ulaşmayı murad eden ve ona yakınlaştıkça her şeyin sevgisini kalbinden çıkararak kimse olarak tanımlamaktadır. Zira bu yolun müridi olmak yeni bir hayatın başlangıcı sayılmaktadır (Kuşeyrî, 1980: 249). Hakiki manadaki mürid ise yüzünü Allah'a çeviren ve ona ulaşmak için tarikat disiplinine uyup müşidine bağlanan kimsedir (Eraydın, 1994: 114-115). Aziz Mahmud Hüdâyî (öl.1038/1628), bu durumu şu şekilde ifade etmektedir: "Hakikatte mürid, iradesi olmayandır. Her müridin bir muradı vardır fakat hakiki müridin muradı sadece Allah'tır (Özköse, 2012: 331)."

İradesini, Allah'ın ve şeyhinin iradesine teslim eden kimse manasına gelen müridin karşılığı olarak bazen Arapça'da fakir, Farsça'da ise derviş kavramları kullanılmaktadır. Fakir, yokluk ve hiçliğe talip olan kimse anlamına gelmektedir. Derviş ise herhangi bir tarikatın hizmetinde bulunup oranın hâdimi konumunda olan kimsedir (Özköse, 2012: 331). Müşidine teslim olan kimseye mürid denildiği gibi, bu yolda mesafe kat eden kimseye de sâlik denilmektedir. Tasavvuf ilminde veya tarikat disiplini sülûk, ilimden daha çok hâl ile olmaktadır. Bu açıdan tasavvufta, müridin müşidsiz sülûkü tamamlaması pek mümkün görülmemektedir (Yılmaz, 2010: 185-187).

Tasavvufî eserlerde, özellikle ilk dönem mutasavvıfları ârif, sâlik, âbid, zâhid, muttakî, sâlih, fakir, muhib ve tâlib gibi kavramlarla anılmaktadır. Şeyh ve mürid kavramları çok da zikredilmemektedir. Ayrıca tasavvufun ilk kuruluş dönemlerinde zuhur eden Hakimiyye, Tayfûriyye, Cüneydiyye ve Harrâziyye gibi tarikatlarda sohbet eden kimseye "üstâd" bundan feyiz alan kimseye ise "sahip" denilmektedir. Örneğin Sülemî (öl. 412/1021); Hâris el-Muhâsibî (öl. 243/857), Serî es-Sakâtî (öl. 251/865), Cüneyd-i Bağdâdî (öl. 297/909), Muhammed b. Ali el-Kassâb (öl. 360/970) gibi mutasavvıfların sohbetine katıldığını ifade ederken onlardan feyiz aldığını kastetmiştir (Hüdâyî, 1922: 20-29). Horasanlı mutasavvıf Şakîk-ı Belhî (öl. 194/810), İbrahim Edhem'in (öl. 161/778) sohbetine iştirak etmiş, onun yolundan gitmiş birisi olarak bilinmektedir fakat onun üstâdı Hâtim el-Esamm'dır (öl. 237/851). Nitekim bu örnekler ilk dönem mutasavvıfların birden çok üstâdın sohbetine iştirak ettiğini fakat fikirlerini ve yolunu benimsedikleri zatı üstâd olarak isimlendirdiklerini göstermektedir (Mürid, 2006: 47).

Tasavvufun ilk dönemindeki mutasavvıflar mürid kavramına, Allah'a vâsıl olma yolunda kararlı ve sarsılmaz bir irade ortaya koyan kimse manasının dışında iradesi olmayan kul anlamını da vermişlerdir. Zira insanın Allah'a giden yolu tutması ve artık ondan sonra bu yol istikametinde Allah'ın iradesine göre hareket etmesi, bu durum onun kendi iradesini terk ettiği anlamına gelmektedir. Nitekim Bâyezid-i Bistâmî (öl. 234/848) gibi mutasavvıflar, kendi benliklerinin iradelerini Allah'ın iradesine teslim ederek hayat yaşamışlardır. İradesi olmayan bir kul olarak yaşamayı da tasavvufî düşüncelerinin temeli olarak kabul etmişlerdir. Dolayısıyla iradede fenâ kavramının manasını pratik boyutuyla kendilerinden sonraki nesillere örnek olarak aktarmışlardır. İradede fenâ ise kulun kendi iradesini, talebini, isteğini veya kastını fânî yaparak yani yok ederek onun yerine Allah'ın iradesini, talebini, isteğini veya kastını koymasıdır (Dâye, 2013: 247-250, 283, 199-200).

Tasavvuftaki fenâ-i irade düşüncesi esasında hakiki müridin Allah olduğunu göstermektedir. Nitekim mutasavvıf olmayan İbn Kayyım (öl. 751/1350) dahi müridlerin bir açıdan irade sahibi diğer bir açıdan iradesiz olduklarını söyleyerek hakikatin de bu olduğunu ifade etmektedir (Cevziyye, 2003: 389). Zira kul iradesini yok sayarak gerçek müride yani Allah'a bağlanmaktadır. Allah'ın muradı, kendisine sınıksız bağlanan müridini muhafaza ederek onu cennete almaktır. Dolayısıyla şeyh-mürid ilişkisinde müridin muradı Hakk'tır çünkü hakiki mürid Allah'tır. Şeyh ise bu manevî bağı kurulmasına vesile olan kimsedir.

Bazı mutasavvıflar müridleri farklı derece ve sınıflara ayırarak incelemişlerdir. Örneğin Kuşeyrî (öl. 465/1072), müridlerin ekseriyetinin öncelikle çile çekmeye ve riyâzete muvaffak kılındığını daha sonrasında ulvî hedeflere vâsıl olmaya çalıştırıldığını ifade etmektedir. Bazı müridlerin de önce cezbe halini yaşayarak yüce anlamları keşfettiğini daha sonrasında çile çekme ve riyazet haline rücû ettiğini bildirmektedir (Kuşeyrî, 1980: 249-252). Serrâc (öl. 378/988) mübdetî, mürid ve murad şeklinde üçlü bir sınıflandırma yapmaktadır. Mübdetî; Allah'a vâsıl olanların yoluna dahil olmak için ciddî bir başlangıç yapan kimsedir. Mürid, Allah'a yönelenlerin arasına katılan kimsedir. Diğer bir ifadeyle kendi isteğiyle seyr-ü sülûk yoluna girendir. Murad ise nihayet mertebesine erişmiş ve benliğinde irade yok olmuş kimsedir. Bu mertebede olan kimse Allah'ın iradesi dışında bir talepte bulunmaz (Serrâc, 1996: 334, 210-211). Suhvervî (öl. 632/1234) ise mücerred sâlik (sülûkunu tamamlamamış mürid), mücerred meczup (tasavvuf yoluna girmeden ve yolun gereklerini yerine getirmeden cezbeyle mazhar olan mürid), yola dahil olduktan sonra cezbeyle gelen sâlik, cezbeyle geldikten sonra yola dahil olan sâlik şeklinde dört tasnif yapmaktadır (Sühvervî, 2010: 109-111).

A. Müridde Bulunması Gereken Vasıflar

Müridde olması gereken vasıflar tasavvuf kitaplarında ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Özellikle bu konuda Suhreverdî, Kuşeyrî, İbn Arabî (öl. 638/1240), Muhâsibî gibi mutasavvıflar detaylı bilgiler vermişlerdir. Suhreverdî, *Âdâbü'l-mürîdin* adlı eserinde müridin sahip olması gereken nitelikleri tek tek izah ederek saymaktadır. Vaktini iyi değerlendiren, mutedil, nefsinin terbiye etmeye çalışan, dünyevî bütün istekleri kalbinden söküp atan, tevazu sahibi, isâr ruhlı, cömert, vefa ve hayâ sahibi, her daim hüsnü niyet eden, fütüvvet sahibi, küçüklerine karşı merhametli, büyüklerine karşı saygılı gibi vasıflar Suhreverdî'nin bu hususta zikretmiş olduğu bazı özelliklerdir (Suhreverdî, 1977: 16, 19).

Kuşeyrî'ye göre mürid farz ibadetlerinin yanı sıra nafil ibadetler de yapması gerekir. Böylelikle kendini hem Allah'a hem kullara sevdirmelidir. İnsanlara yapacağı nasihatlerde ve diğer amellerinde ihlâşlı olması önemlidir. İnsanlardan uzak uzlet hayatını sevmeli, arkadaş canlısı olmalıdır. Allah'ın hükümlerini yerine getirme hususunda gevşeklik göstermemeli, Allah'ın isteklerini kendi isteklerine tercih etmeli, Allah'ın hoşnut olacağı şeyler uğruna her şeyini feda edebilmeli, Allah'a götüren bütün sebeplere riayet etmeli, şöhretten uzak durup böyle bir şeye meyletmemeli, Allah'a vâsıl olmadan önce kalben karara varmamalıdır. (Kuşeyrî, 1980: 251). Serrâc'a göre müridde şefkat, rikkat, merhamet ve cömertlik olmalıdır. İhtiyarlar için hayırlı bir evlat çocuklar için şefkatli bir baba olmalıdır. Onların dertleriyle dertlenmeli, sıkıntı ve zor anlarında yanlarında olmalı ve eziyetlerine karşı sabırlı davranmalıdır. Gönlündeki meşgûliyet; farzları eda etmek, günahlardan kaçınmak ve mahlûkatın selametini istemek olmalıdır (Serrâc, 1996: 334, 210-211).

Hakiki mürid, yüzünü Allah'a yönelten ve ona vâsıl olmak için tarikat kurallarına uyan, mürşidine bağlı bir vasfa sahip olmalıdır. Mürid ilk başta Allah'a olan inanç esaslarına ve iman hakikatlerine riayet etmelidir. Kalbindeki zan ve şüphelerden kurtulmalı, gönlünü delalet ve bidatlerden arındırılmalıdır. Gerçek mürşidi bulmak için her türlü cabayı göstermeli, aklında ve kalbinde Allah'ın rızasından başka bir düşünceye yer vermeden ona bağlanmalıdır. Mürid, kamil bir iman elde ettikten sonra özellikle dinî ilimlerin tamamını tahsil etmesi gerekir. Ayrıca müridin Allah ve kul hukukuna riayet etmesi başkalarına örnek olması yönüyle önem arz etmektedir. Bunların yanı sıra müridin feraseti, anlayışı, istitadı kuvvetli olması gerekir. Zira kuru bir ağacın rüzgârın etkisinden nasibi olmayacağı gibi kabiliyeti olmayan bir müridin de mürşidinden nasibi az olmaktadır. (Eraydın, 1994: 114-116).

Necmeddîn-i Dâye, *Mirsâdü'l-ibâd* adlı eserinde özellikle müridde bulunması gereken sıfatları müstakil bir başlık altında zikrederek tek tek bunları izah etmektedir. Bu hususta yaklaşık yirmi madde saymaktadır. Bunları özetle şu şekilde başlıklandırabiliriz:

- 1- Müridin nasuh tevbesi yapması seyr-ü sülûk yolunda büyük önem arz etmektedir.
- 2- Mürid her şeyden önce zühd sahibi olmalıdır.
- 3- Mürid ilgili olduğu her şeyden ve ailesinden alakasını güzelce keserek kendini tecrid etmesi gerekir.
- 4- Müridin Ehl-i sünnet itikadından olması inanç yönüyle önem arz etmektedir.
- 5- Müridin takva sahibi olması zorunludur.
- 6- Müridin sabırlı olması yolun meşakkati açısından mühimdir.
- 7- Müridin nefsiyle daima mücâhede halinde olması zaruridir.
- 8- Müridin ilim, fütüvvet, cömert ve sıdk sahibi olması önemlidir.
- 9- Müridin akıllı, edepli ve güzel ahlak sahibi olması elzemdir.
- 10- Müridin daim dua halinde ve tefviz (işlerini Allah'a havale etmek) sahibi olması gerekir (Dâye, 2013: 206-215).

Bunların dışında Köstendilli Süleyman Şeyhî yazmış olduğu *Usûlü'l-Vusûl* isimli eserinde müridin adabı ile ilgili on madde sayarak sıdk ve ihlâs sahibi olmayı en önemli şart olarak görmektedir. (Şeyhî, ts: vr.11b; Yıldırım, 2019: 292).

VI. ŞEYH-MÜRİD İLİŞKİSİNİN GEREKLİLİĞİ VE ŞEYHE BAĞLANMANIN HÜKMÜ

Tasavvufî düşüncenin takvâ üzerine yaşantısı belirli usuller veya metotlar geliştirmesine vesile olmuştur. Bu metotlardan birisi de şeyh- mürid ilişkisine dayalı Allah'a vâsıl olma amacı taşıyan seyr-ü sülûk

yoludur. Allah'a ulaşmak için girilen bu yolun bazı durakları ve menzilleri bulunmaktadır. Bu durak ve menzillerin sayısı da çok fazladır. Durak ve menzillerin her birinin kendine özgü belli başlı kuralları, özellikleri, vasıfları ve hükümleri mevcuttur. Ayrıca her birinin neticeleri veya sonuçları vardır. Dolayısıyla şeyh-mürid ilişkisi, özellikle tasavvufun ortaya koymuş bu manevî yolculuktaki hata ve eksikliklerin önüne geçme hususunda önem arz etmektedir.

Bâyezid Bistâmî'ye atfedilen “Şeyhi olmayanın şeyhi şeytandır.” sözü başta tasavvuf kitapları olmak üzere çoğu kaynaklarda zikredilmektedir. (Serrâc, 1996: 480; Kuşeyrî, 1980: 445). Burada ifade edilen şeyh kavramından maksat mürşiddir. Yukarıda zikrettiğimiz üzere şeyh, mürşid ile eş anlamlıdır. Pratiksel boyuttaki ilimlerin hemen hemen hepsi karşılıklı olarak bir öğretmen veya üstat eşliğinde öğrenilmektedir. Özellikle bu tarz ilimlere dair kitapları okumak o ilimlerin tahsili için yeterli olmamaktadır. Örneğin dini ilimlerden kıraat, uygulamalı bir ilim olduğu için daha çok fem-i muhsin (yetkili bir ağız) bir kimse vasıtasıyla öğrenilmektedir. Bu manada kurrâlık, tecvid veya kıraat kitapları okunarak elde edilecek bir ilim değildir. Ancak yetkili bir ağız tarafından bire birde elde edilebilir. Bu minvalde marangozluk, kaportacılık gibi meslekler de zikredilebilir. Hatta Tıp fakültesinden mezun olan kişi bir doktorun yanında eğitim görmeden ihtisas sahibi olamaz veya olmaya niyetlendiğinde insanların canını tehlikeye atar veya onları canından eder, mürid olmak isteyen kimsenin durumu da buna benzemektedir. Bir mürşidin yanında tasavvufî eğitim almadan kendi istek ve arzularıyla seyr-ü sülûke kalkışan mürid mutlaka yanılıp şeytanın tuzaklarına aldandadır (Serrâc, 1996: 480). Dolayısıyla “Şeyhi olmayanın şeyhi şeytandır.” sözü bu manayı ifade etmektedir. Yoksa sûfi yaşamı tercih etmeyen veya tasavvufa girmeyenin hali haraptır gibi manaları içermemektedir.

Tasavvufî hayatı tercih edenler için şeyh-mürid ilişkisi elzemdir. Kimi bu yolda kalır, kimi duraklar, kimi yoldan döner, kimi yoldan sapar, kimi yolu değiştirir, kimi yolunu kaybeder, kimi yoldan çıkar. Bu nedenle istikrarın, doğruluğun, dürüstlüğün ve tutarlılığın gerçek bir ölçüsü olan istikamet tecrübesini yaşamak için her daim hayatında doğruluk, dürüstlük, tutarlılık ve istikrar halini yaşayan mürşid-i kâmil ile beraber olmak son derece önemlidir. (Çetin, 1982: 213). Ayrıca seyr-ü sülûk yoluna girmek isteyenlerin yola girmeden önce bunları etraflıca ve derinlemesine düşünmesi gerekir. Kendilerini aklî ve kalbî olarak iyi hazırlaması gerekir. Zira bu yolculuk, ciddi manada zor ve meşakkatlidir. Nitekim Ferîdüddîn Attâr (öl. 627/1229) bu yolun sıkıntı ve meşakkatlerini *Mantuku't-Tayr* adlı eserinde zikretmektedir (Attar, 1998: 17-32, 139-142, 146-147, 227; Uludağ, 2014: 68).

Tarikatların yaygınlaşması ve tekke kurumlarının önemli hale gelmesi şeyh-mürid münasebetinin daha düzenli ve disiplinli hale gelmesine vesile olmuştur. Ayrıca müridin şeyh tarafından denetlenip gözetilmesini ziyadesiyle artırmıştır. Böylelikle müridin şeyhine olan bağlılığı artmıştır. Suhreverdi'nin nazarında mürid, şeyhinin bir parçası olup baba oğul ilişkisi gibi bir manevî bağ bulunmaktadır. Şeyh oğlunu eğittiği gibi müridini eğitmektedir ve müridi üzerinde babanın oğlu üzerindeki gibi hakka sahiptir. Müridin şeyhe bağlanması ise ikinci doğumu olarak ifade edilmektedir. Deneme ve hazırlık döneminden sonra uygun görülen talimler ise şeyhe biat ederek mürid olmaktadır (Suhreverdi, 2010: 122, 139-140; Mürid, 2006: 48).

Şeyh, müridlerinin ahlakını tanıyıp öğrenmeden onlara riyazet veya hususi sorumluluklar yüklemeyi. Müridlerinin ahlakını, hallerini, yaşlarını tanıyıp bilir daha sonrasında onlara hangi miktarda veya yönde tedavi uygulanacağını belirler. Bu nedenle şeyh, müridlerinin durumuna göre pazarda dilencilik, tuvalet temizliği, oruç tutma, odun ve su taşıma gibi görevler verebilmektedir (Enginli, 2006: 973). Böylelikle şeyh, her müridin ahlakî zaafı veya kusuruna göre farklı eğitim metotlarını tercih etmektedir. Bu ve buna benzer metotlarla da müridlerin ahlakî düzeyini yükseltmeyi hedeflemektedir.

Kamil bir şeyhe bağlanmanın hükmüne bakıldığında bu durumun kişilere göre farklılık arz ettiği söylenebilir. Yani kimilerine göre farz, kimilerine göre vacip, kimilerine göre ise sünnet veya mubahtır. Örneğin evlenmek nasıl ki bazı kimseler için farz, bazı kimseler için vacip, bazı kimseler için sünnet veya mubah ise bir şeyhe bağlanmanın hükmü de buna benzemektedir. Bir şeyhe intisap etmeden nefsinin şerrinden kurtulamayacak veya haram işleyecek kimseler için farz, manevî derecesinin yükselmesine yardımcı olacak kimseler için müstehap, şeyhe bağlanmanın kendilerine çok şey kazandırmayacak kimseler için de mubahtır (Serrâc, 1996: 474). Genel anlamda ifade etmek gerekirse tasavvufî hayatın kâmil bir şeyhe bağlanmadan gerçekleşmesi çok mümkün değildir. Bu anlamda herkesin bir şeyhe bağlanma veya tasavvufî hayatın içine girme zorunluluğu yoktur. Fakat tasavvufî hayatı tercih edenlerin veya manevî bir eğitim görmek isteyenlerin kâmil bir şeyhe bağlanması zaruret derecesinde önemlidir.

V. SONUÇ

Tasavvuf, kâl ilminden daha çok hâl ilmidir. Diğer bir ifadeyle sözden çok yaşantının ön planda olduğu bir ilimdir. Tasavvufî yolun en önemli şartı da ilimle beraber ahlak sahibi olmaktır. Ahlak, Kur'ân ve sünnetten süzülen manevî değerlerin yansımaları ve meyvesidir. Aynı zamanda dinin en önemli gayesidir. Bu anlamda tasavvuf ilmi, ahlak unsuruna ayrı bir önem vererek bu hususta bazı usul ve metodlar geliştirmiştir. Bunlardan birisi de seyr-ü sülûktür. Seyr-ü sülûk, tasavvufî bir ahlak eğitimidir. Müridin, mürşid-i kâmil vasıtasıyla Hakk'a vâsıl olma yolculuğudur. Böylelikle Allah'ın ahlakıyla ahlaklanabilme hedeflenmektedir.

Şeyh, seyr-ü sülûkunu tamamlamış kâmil insana denir. Mürid ise kâmil insan olmayı murad eden kimsedir. Tasavvuf ilminde kâmil insan olabilmek için seyr-ü sülûk tamamlamak gerekir. Bu da ancak mürşid-i kâmil gözetiminde olmaktadır. Tasavvuf ilminde şeyh-mürid ilişkisi bu anlamda zaruret ifade etmektedir. Zira bu yol manevî bir yol olduğu için görünmeyen zorlukları, aşılması zor imtihanları ve karmaşık halleri bulunmaktadır. Aynı zamanda Hakk'a vâsıl olmak için çıkılan bu yolda şeytanın tuzaklarına aldanıp sapabilme söz konusudur. Ayrıca cennete girme ümidiyle atılan adımlar cehenneme çıkabilmektedir. Bu nedenle özellikle seyr-ü sülûk yolundaki mürid için şeyh zorunluluk arz etmektedir. Dolayısıyla "Şeyhi olmayan şeyhi şeytandır." sözü bu minvalde bir anlam ifade etmektedir. Aksine tasavvufa veya herhangi bir tarikata girme zorunluluğunu ifade etmemektedir.

Zikredilen bilgilere göre seyr-ü sülûk yolu özel bir yol olduğu için onun yolcuları olan şeyh ve müridin de özel vasıfları olması gerekir. Bu noktada şeyhin en önemli vasfı şer-î ilimlerdeki vukûfiyettir. Tefsir, hadis, fıkıh, kelam gibi ilimleri çok iyi bir şekilde tahsil edip bilmesi gerekir. Daha sonrasında bu ilimlerin esasları konusunda zafiyeti bulunmaması gerekir. Ayrıca itikadî ve amelî olarak kemale ulaşmış olması mühimdir. Müridin ise şeyhine sevgi ve muhabbetle bağlanıp tam teslimiyet göstermesi vuslat yolunda istikamet için önem arz etmektedir. Aklını ve gönlünü dünyevî her şeyden uzak tutarak şeyhinin buyruklarını tam bir şekilde yerine getirmesi gerekir. Her şeyden öte ahlak sahibi olması elzemdir. Aynı şekilde şeyhin bu noktada kemal mertebesinde olması icap eder.

Şeyhte bulunması gereken vasıfları bilmek, hakiki manadaki mürşid-i kâmil arayıp bulma ve ona bağlanma açısından önem arz etmektedir. Zira suistimale çok açık olan bu müesseseye ancak hakiki manadaki mürşid-i kâmilin ellerinde doğru yola hizmet edebilir. Aksi takdirde sahte şeyhlerin rant kapısı olması yüksek ihtimaldir. Bu nedenle mürid olmak veya herhangi bir şeyhe bağlanmak isteyenlerin öncelikli olarak yapması gereken şey sahte ile gerçeği birbirinden ayırt etmeleridir. Ayrıca bu hususta zikredilen vasıfları çok iyi bir şekilde bilmeleridir. Konunun bir başka yönü ise müridde bulunması gereken özelliklerdir. Müridde olması gereken vasıflar arasında bizlere bu yolun ne denli ciddi ve önemli olduğunu göstermektedir. Bu doğrultuda sahte şeyh tanımından hareketle sahte mürid tanımını da yapabiliriz. Sahte mürid, talip olmuş olduğu manevî yolun sorumluluklarını bilmeyen ve bunun farkında olmayan kimsedir. Mürid öncelikle tasavvufî hayatın gerektirdiği şeyleri idrak edip bunun farkına varması gerekir. Daha sonra ahlakî olarak kendine çeki düzen verip belirli bir düzeyde ahlak seviyesine ulaşması gerekir. Aynı zamanda aklî ve kalbî olarak tasavvufî hayatın içine dahil olacağına dair tam bir kanaat getirmesi gerekir. Doğru olan bütün bu aşamalardan sonra gerçek mürşid-i kâmil arayıp bulmaktır. Diğer bir ifadeyle gerçek şeyhi aramadan önce hakiki mürid olmak en doğru olanıdır.

Herhangi bir şeyhe bağlanmanın hükmü incelendiğinde ise bu durumun kişiden kişiye değiştiği görülmektedir. Fakat bu hüküm fetva boyutuyla değil takva boyutuyla, Kur'ân ve sünnetin bu konuyla alakalı direkt olarak bir hükmü bulunmamaktadır. Bu nedenle şeyhe bağlanma hakkında fetva boyutuyla farz, vacip veya sünnettir şeklinde bir hüküm vermek doğru olmaz. Fakat takva boyutuyla ferdî olarak kişilerin durumuna göre farz, vacip, sünnet veya mubah şeklinde bir ayırım yapılabilir. Dolayısıyla genel anlamda ifade etmek gerekirse herkesin bir şeyhe bağlanma veya tasavvufî hayatın içine dahil olma gibi şer-î bir zorunluluğu yoktur.

KAYNAKLAR

- Attâr, F.** (1998). *Mantuku't-Tayr*. Çeviren: Yaşar Keçeci. Kırkambar Yayınları.
Aynî, M. A. (1985). *İslam Tasavvuf Tarihi*. Akabe Yayınları.
Buhârî, İ. (1993). *Sahîh-i Buhârî*. Dâru İbn Kesîr.
Cebecioğlu, E. (2017). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Otto Yayınları.
Çetin, İ. (1982). *Edeple Varış Lütufla Dönüş*, Dilara Yayınları.
Cürcânî, S. Ş. (1997). *et-Târîfât*. Çeviren: Arif Erkan. Bahar Yayınları.
Cürcânî, S. Ş. (2004). *et-Târîfât*. thk. Muhammed Sadık Mişavî. Dâru'l-Fazilet.
Dâye, N. (2013). *Mirşâdü'l- 'ibâd-Tasavvuf Yolu*. Çeviren: Halil Baltacı. İFAV Yayınları.

- Enginli, Z.** (2006). *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. Kalem Yayınları.
- Eraydın, S.** (1994). *Tasavvuf ve Tarikatlar*. İFAV Yayınları.
- Firûzâbâdî, M. Y.** (1998). *Kâmûsü'l-muhîd*. thk. Muhammed Naim el-Araksusî. Müessesetür-Risâle.
- Gündüzöz, G. ve Kıziler, H.** (2021). *Tasavvuf*. Lisans Yayıncılık.
- Hulvî, M. C.** (2013). *Lemezât-ı Hulviyye*. Semerkand Yayınevi.
- Hüdâyî, A. M.** (1922). *Tarikatnâme -Külliyât-ı Hazret-i Hüdâyî*. Matbaa-i Bahriyye.
- Manzûr, F. M.**(ty.). *Lisânü'l-Arab*. thk. Abdullah Ali Kebir, Muhammed Ahmed Hasbullah, Hâşim Muhammed Şazelî. Dâru'l-Maârif.
- İsfahânî, R.** (1990). *Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*. Dâru'l-Kalem.
- Kara, M.** (2011). *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*. Dergah Yayınları.
- Karahan, E. Yûsuf b.** Yâkub'un Menâkıb-ı Şerif ve Tarikatnâme-i Pîrân ve Meşâyih-i Tarikat-ı Aliyye-i Halvetiyye Adlı Eserinin İncelenmesi (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kâşânî, A.** (2012). *Istılâhâtü's-sûfiyye*. thk. Asım İbrahim Keyyâlî. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Kuşeyrî, A.** (1980). *Risâle-i Kuşeyriyye*. Çeviren: Ali Arslan Aydın. Arslan Yayınları.
- Özköse, K.** (2012). *Tasavvuf El Kitabı*. Grafiker Yayınları.
- Serrâç, A.** (1996). *el-Lüma-İslam Tasavvufu*. Çeviren: Hasan Kamil Yılmaz Altınoluk.
- Suhreverdî, Ş.** (1977). *Âdâbü'l-Mürîdîn*. Matbaatu't-Ticariyye.
- Sübkî, T.** (2008). *Tabakâtü'ş-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*. Dâru İhyâi'l Kütübi'l Arabiyye.
- Sühreverdî, Ş.** (2010). *Avârifü'l-Meârif-Gerçek Tasavvuf*. Çevire: Dilaver Selvi. Semerkand Yayınevi.
- Şeyhî, Köstendilli S.** (ts.). *Usûlü'l- Vusûl*. İ.B.B Atatürk Kitaplığı, Belediye Yazmaları, No: K-1218, vr.1b- 60b.
- Uludağ, S.** (2006), Mürid. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (Cilt. 32, ss. 47-49).
- Uludağ, S.** (2012). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. Kabcacı Yayınları.
- Uludağ, S.** (2014). *Tasavvuf ve Tenkit*. Degah Yayınları.
- Yıldırım, B.** (2019). *Kesret Çarşısında Bir Hikmet Dükkanı Köstendilli Süleyman Şeyhî Efendi Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*. Büyüyen Ay Yayınları.
- Yılmaz, H. K.** (2010). *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. Ensar Neşriyat.